

למה התכוון ר' ישראל סלנטר בפירושו ל'חנוך תופר מנעלים היה'?

הרב יוסף שישא במאמרו על פירושו המחודש של ר' ישראל סלנטר לדברי חז"ל על חנוך שהיה תופר מנעלים ומייחד ייחודים [המעין' 218 תמוז תשע"ו עמ' 97-98] עמד על ההבדל בין דברי רי"ס המובאים במכתב מאליהו והסברו של הרב דסלר לחתנו, מהם עולה שראה את הסברו המחודש של רי"ס שהייחודים היו שהיה מקפיד שהתפירות יהיו טובות! כעומק הפשט של דברי חז"ל², לבין דבריו המובאים בקונטרס

1 באילת השחר [בראשית מז, וכעין זה מובא במעשה איש ח"א עמוד קעט] כתב הרב שטיינמן שהחזו"א לא קיבל פרשנות זו של ר' ישראל, כפי שהזכיר הרב שישא: "והנה אומרים בשם הגר"ס זצ"ל שמייחד ייחודים היינו שהתכוון שיצאו נעלים טובות. ושמעתי שהחזו"א זצ"ל אמר שלא לפרש כך, אלא הפירוש כפשוטו". אך הוסיף הרב שטיינמן: "ומ"מ זה פשוט שאע"פ שעשה ייחודים הוא נזהר שיצאו נעלים טובות, שלא להיכשל בגזל". אמנם הרב דסלר כתב שעיקר הבעיה בייחוד הייחודים הוא ש"איך יפנה את דעתו לדבר אחר בשעה שעוסק במלאכת אחרים אשר שכרוהו", משמע שהבעיה היא בניצול הזמן כשכיר ולא באיכות המנעלים. נקודה זו היא שעוררה את חתנו לתמוה על תמיהת ר' ישראל, כמבואר בקדשי יהושע במאמר שם, והרי מי ימר שהיה שכיר; אולם אפשר שעיקר החשש הוא האמור כאן, פגיעה באיכות העבודה.

2 אגב, כמה תלמידי חכמים שהביאו שמועה זו בשם ר' ישראל דנו גם הם בפער בין פשט הדברים להסברו של ר' ישראל. ר' דוד פוברסקי [משכיל לדוד בראשית עמוד צ] כתב: "וביאור הדברים, כי מה שהתחסד עם הבריות ומה שנוהר מלגוזלם לא היה זה מעשה יבש, אלא בעצם התחסדותו ובעצם הזהירות מגזל ואונאה בזה גופא היה אצור וצורו שם איזה מציאות עליונה, אשר בעולם המלאכים היא בגוון אחר ובמציאות אחרת לגמרי, וכאן בעולם היא מצטיירת במידות הללו. וכשהיה חנוך תופר את המנעלים היה עצם מעשה תפירת המנעלים מתייחד ומתאחד בתכלית האיחוד עם מידות הללו, אשר הם הינם עצם המציאות העליונה אשר בעולמות העליונים וכנ"ל, כי כאן בעולם מצטיירת מציאות זו במידת החסד עם הבריות או במידת הזהירות מגזל ואונאה, כי אצל חנוך אפילו המעשים הפשוטים והכי קלים כתפירת מנעלים גם הם היו בכלל הייחוד, כי גם בהם היו כל מבטו ומגמתו אך ורק אל המטרה אשר אליה צריך האדם להיות פונה בכל מעשיו". ור' שרגא גרוסברד כתב [דעת שרגא בראשית עמוד סז]: "עדיין הדברים אינם מחוורים היטב, מדוע עניין זה של דקדוק הדין נחשב כאילו הוא מייחד ייחודים. ונראה שזהו עומק תורת המוסר כפי שהאיר את עינינו אור ישראל מסלנט זיע"א, תורת המוסר מלמדת אותנו שעיקר תפקיד האדם בעולם הוא לתקן את מידותיו ולעשות את כל מעשיו בשלמות ועל ידי כך יש תיקון

של אחד מאנשי פרנקפורט לפיהם רי"ס לא חשב שזוהי כוונת חז"ל. מתוך הדברים עולה הבדל נוסף בין שני הנוסחים של השמועה: הרב דסלר מדגיש את עשיית החסד והנתינה כחלק מ"החפץ האחד, והשאיפה המיוחדת, לידבק במידות קונו", ואף שהוא מוסיף גם את עניין הזהירות מאונאה וכו' הוא מסביר זאת באותה דרך "שגם שגגת אונאה ותרמית לא תגיענו, ולא תהיה נטילתו יתירה על ערך עבודתו אשר ייתן", ואלו דרכי הצדיקים ש"גם נטילתם ממקור קדוש יאתה, מחפץ הנתינה, ולא יגעו ברעה - כח הנטילה, לעולמים". לעומת זאת לפי הניסוח המופיע במקור השני ההדגשה היא שעצם העשייה הטובה של הנעליים מביאה לקידוש השם: "חנוך היה אומן נפלא, עד שהעולם אמרו עליו תראו חנוך זה שהוא צדיק גדול וגם הוא תופר מנעלים מעולה, זהו הקידוש השם שהיה עושה בכל תפירה".

עיון במספר מקורות המביאים שמועה זו של רי"ס מראה שאכן ישנן הדגשות שונות ונוסחאות שונות לגבי מסורת זו.

המשגיח רבי ירוחם ליבוביץ ב'דעת חכמה ומוסר' ח"א עמוד סה כותב: "רבי ישראל מסלנט ז"ל אהא שאמרו חז"ל שחנוך תופר מנעלים היה ועל כל תפירה ותפירה היה מייחד ייחודים, ורגילים להעמיס בזה סודות גדולים, הוא היה אומר שהפירוש של 'ייחודים' שהיה מדקדק בכל תפירה לעשותה כהוגן, שתהיה מלאכתו בתיקון ושיפור כראוי, היה חושב בשעת מעשה לשם מידת החסד, לשם זהירות מגזל והונאה. באופן כזה הרי כל מעשה מכוון לשמו יתברך, וזהו הייחוד הגמור". בדבריו מזכרת אמנם מידת החסד - אבל גם זהירות מגזל והונאה, ונראה לפי זה שהנקודה המרכזית בדבריו אינה בהכרח עניין מידת הנתינה כפי שכתב הרב דסלר. כך גם בספר חזון אליהו מאת הרב אליהו דרבקין עמוד קיז מובאת שמועה זו בלי להזכיר כלל את עניין הנתינה והחסד: "והנה בהשקפה ראשונה נדמה לנו שכוונת חז"ל היא שבשעת תפירת הנעליים היה חנוך מייחד ייחודים ביחס לעולמות העליונים בכל רציעה של המרצע ובכל תנועה של חוט... ולא היא, כי באמת דאג חנוך לעשות מלאכתו בשלמות לשביעת רצון לקוחותיו בהקפידו על טיב העור והחוסים וסדר התפירות הנכון, ושהמנעלים יהיו מתאימים למזמין במידתם ויפיים, ודבר זה יאה לו להיקרא מייחד ייחודים, זאת אומרת יחוד לשם שיכלול מלאכה שלא לשם בצע. כי הלא אם הרצען יזניח את עבודתו כדי לכוון את ייחודיו לעולמות העליונים יתכן שהוא יהיה מועל בתפקידו ויוציא מתחת ידו מנעלים גרועים, ובמקרה זה לא ישימו לב במרום

ועילוי לבריאה כולה, וכמו שאמרו חז"ל שהקב"ה אמר לאדם הראשון "כל מה שבראתי - בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל את עולמי"... בשעה שתפר חנוך מנעלים ודקדק בכל דיני ממונות התלויים בפעולות אלו, הרי בזה שתיקן את המנעלים כדי שיהיו חזקים וטובים לא תיקן רק את המנעלים, אלא את העולמות כולם. ואלו הם הייחודים שייחד בשעת תפירת המנעלים לעשות את מעשיו בשלמות, ובה השלים ותיקן והעלה את כל הבריאה אל תכליתה הרצויה".

לייחודיו, ומוטב אפוא שישים כל מעייניו במלאכתו שתהיה בטוב טעם, ויזהר מגזל ואונאה, וזהו הייחוד האמיתי³.

לעומת זאת בספר תנועת המוסר⁴ מובא: "חנוך תופר מנעלים היה ועל כל תפירה ותפירה היה מייחד ייחודים. פירוש הדבר שהיה מדקדק בכל תפירה שתהיה תקינה ונאמנה כדי לא להיכשל בגזל ואונאה, ומכוון לשם חסד והטבה, ואלה הם הייחודים החשובים ביותר". כאן הניסוח שהוא היה מדקדק כדי לא להיכשל בגזל ומכוון לשם חסד, וזהו ניסוח הדומה יותר לדברי הרב דסלר⁵.

סגנון אחר של הדברים מצוי בדברים של גדולים אחרים מתנועת המוסר⁶. הרב אברהם גרודזינסקי הי"ד, משגיחה של ישיבת סלובודקה, כותב (תורת אברהם עמ' קפז עם קיצורים): "עלינו להבין את ערך עשיית המלאכה... ההשקפה הרגילה בזה היא כי מלאכה עניין של חול הוא, ולא רק דבר חול - אלא גם דבר פשוט וגס. השקפה זו מוטעית היא... מדברי חז"ל רואים אנו שאין המלאכה עניין של חולין כלל. מלאכה שאדם עושה חכמה יש בה - חלק מהחכמה שנתן לו השי"ת... מתנה טובה נתן הקב"ה לבחיר הנבראים שיהיה לו מעין דוגמא של מעלה. אין בכוח האדם לברוא יש מאין, אבל יש מיש גם כן בריאה היא, יצירה יש בה - חלק מכוח היצירה שחנן ה' את ברואיו... יצירה זו, שהיא מעין דוגמא של מעלה, אפשר להתקרב על ידה להשראת שכינה אם האדם יכוון במלאכתו רק זה לבד, כי אין החכמה שלו רק חסד ה' הוא, כבר עשה עצמו מדור לשכינה, וכל שכן אם יצרף אדם לזה גם מידת החסד, להיות דומה לו... ובהיות שחפצו ורצונו לעשות חסד כזה אינו מסתפק במה שייתן לחברו

3 כך משמע גם בספר מעילו של שמואל [עמוד פב, עם קיצורים]: "הגר"ש סלנט אמר בשם חברו רבי ישראל... אין הכוונה לייחודים על דרך הקבלה בדווקא, אלא לכוונה פשוטה שהנעל תחזיק מעמד, שהקונה יקבל תמורה מלאה לכספו".

4 חלק א עמוד 390.

5 גם הרב מרדכי קוקיס [שיח מרדכי בראשית-שמות עמוד תט] מביא את השמועה באופן דומה לרב דסלר: "...הייחודים והכוונות של חנוך היו שהנעל תהיה חזקה וטובה, ומי שיקנה את הנעל יינה ממנה. הייחוד הגדול והחשוב של האדם לדאוג לזולתו, להעניק לו מטובו, ולהרבות לו שמחה".

6 בספר מגד גבעות עולם [עמוד כ] הובא בשם ר' שמואל חרקובר, מגדולי תלמידי מיר ומראשי ישיבת בית התלמוד בארה"ב, פירוש אחר: "הפשוט שנראה לי במדרש זה, שעל כל תפירה ותפירה היה אומר חנוך אינני תופר מנעלים, אינני תופר מנעלים. ובלשונו: איך בין נישט קיין שוסטער, איך בין נישט קיין שוסטער. דומה לזה פירש בספר אהל משה לר"מ שיינרמן [בראשית עמוד קיב]: "ואמנם בשרפי מעלה עסקינן, אך יש לומר בדרך זו, שהנה לכל בעל אומנות יש תואר סנדלר, חייט וכדומה, והיינו שהמלאכה היא חלק ממהלך חיי האדם. חנוך שכל עיסוקיו היה לצורך עבודת ה' היה מייחד ייחודים לעצמו, ומשריש בקרבו כי איננו סנדלר. אמנם הינו מתקן מנעלים - אך זהו חלק מעבודתו עבודת ה' בעולם החומר, אך אין המציאות הגשמית חלק ממנו אלא עוד אמצעי לעבודתו ית"..."

ממה שמוצא מן המוכן, אלא בונה ויוצר הכל מחדש להתדמות אליו יתברך... כמו שאמרו חנוך תופר מנעלים היה, תופר תפירות ומייחד ייחודים. כל תפירה מדוקדקת הייתה כל כך עד שהעידה על יחודו של מקום, על מידותיו המיוחדות רק לו יתברך... אף שלא הזכיר את ר"ס יש מקום להניח שרוחו מרחפת מעל הדברים, אך הדגש לפי סגנון זה אינו דקדוק בדיני ממונות - אלא הדגשת כוח היצירה ועמו כוח החסד, הידמות לקב"ה הניכרת מעבודה דקדקנית וטובה, הכוללת בתוכה את היות האדם "מעין דוגמא של מעלה" ביצירתו ואף בחסדו.

דומה לזה אצל אצל ר' אייזיק שר⁷: "...ולכאורה ייפלא מאתנו מה המה הייחודים שאפשר לייחד לד' במעשה תפירת נעליים? אולם לפי דרכנו ההסבר הוא פשוט. חנוך לא היה סנדלר עני המתפרנס מעבודת כפיים זו של סנדלרות, אלא הוא היה תופר מנעלים משום שהיה חפצו ותשוקתו להידבק במידותיו של קונו יתברך שמו, מה הוא יוצר יצירות בעולם כדי להטיב עם הברואים - אף הנברא צריך להתנהג כך ולעשות בכוחו מה שניתן ליצור, ולו יהא זה תפירת מנעלים, כי על כן יש לו לאדם לילך בדרכי קונו היוצר ובורא למענם של ברואיו, ובתפירת מנעלים יש משום יצירה להטיב עם הברואים שלא יהיו בני אדם מהלכים יחפים. וכיון שהייתה מלאכת תפירת הנעליים משום מה הוא אף אתה, על כן היה חנוך מתעלה ביצירה זו, והיה עושה המלאכה בדביקות נפלאה ובייחוד ייחודים לקונו. אנו בני בניהם של אבות העולם אשר נתחייבנו לגמול חסדים עם זולתנו יש לנו ללמוד מאבותינו דרכי השלימות בעשיית החסד ובהטבה עם הבריות, לבל ייעשה החסד מתוך מניעים זרים ללא מתן חשיבות ויקר לפעולות החסד כפי רום ערכם בשלבי סולם המעלות, אלא לעשותם בהכנה ובהזמנה בהרגשה ובהקדמה מתוך שאיפת התדמות למידות בוראנו, או אז יעלה בידנו לבוא על ידי החסד לכלל המעלות כקדושה ודביקות בו יתברך".

הרב אלימלך בר שאול צעד צעד נוסף, והדגיש את צד היצירה בלא להזכיר את החסד⁸:

7 לקט שיחות מוסר ח"ג עמוד רנד. ר' אייזיק היה ראש ישיבת סלבודקה, ולא מן הנמנע שדברי ר' אברהם גרוזינסקי היו מוכרים לו. על הקשר בין ר' אייזיק לרב בר שאול, שדבריו מובאים מיד, ניתן ללמוד מהספדו של הרב בר שאול עליו המופיע בחוברת אור אלימלך עמוד 88.

8 מערכי לב עמוד 191. ובמצווה ולב ח"ב עמוד 101 הדגיש יותר את מדרגתו של חנוך שאיפשרה זאת: "כי אצל המתקדש אל ה', שכל עשיותיו בעולם הן בתודעתו והרגשתו לפני ה' הכול מקודש אצלו, הכול אצלו יחוד שם שמים מתוך כוונה להיות שותף ליוצר במעשי בראשית ותיקונם וחיודושם, הכול אצלו מתוך ביטול עצמי אל קונו, כל עצמו אומר תמיד במחשבה דיבור ומעשה ברוך שם כבוד מלכותו, כל זמנו שעת עבודה כל מעשה שלו קרבן לה', והוא תמיד כהן בעבודתו, משרת לפני ה' ב"ה, מתייחד עם אביו שבשמים, והוא מבין ומרגיש כי רק החיים לפני ה' הם החיים האמיתיים של האדם, ובוה נבדל האדם מתחילת ברייתו, בזה הוכר לעמוד לפניו. זהו

...“אכן ההנאה מעצם העבודה יש בה משום אהבת העבודה ומשום אהבת הבורא. ההנאה היא ביטוי האהבה הזאת, היא עומק האהבה. ההנאה הזאת היא רוחנית, היא אור וזיו. היא מנועם האמונה כי העולם נברא בכי טוב. היא מן השמחה ומן הרגן של כי שמחתני ה' בפעליך במעשי ידיך ארנן. הנאה כזאת ודאי שהיא מרוממת את רוח העובד, העושה במלאכתו וליבו שופע אמונה. אם כך ירגיש האדם הרי הוא עולה עם העבודה והיא מתעלה עמו, הוא רואה עצמו שותף למעשי יצירה של היצר ב"ה המחדש בכל יום תמיד מעשי בראשית. בעבודתו הוא מוסיף יצירה בעולם כפי כוחו, הרי כאן רגש של דבקות בבורא, הרי כאן הנאה מזיו השכינה. ואולי בדברים האלה אנו מתקרבים יותר להבנת המאמר המופלא חנוך תופר מנעלים היה ועל כל תפירה אמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, מובא במדרש תלפיות ערך חנוך. אולי אף כאן הכוונה הפשוטה שכל תפירה יצירה היא, ניצוץ של יצירה, וחנוך שהתהלך את האלוהים, שחייו היו דבקים בבוראו תמיד, הרי כל תפירה שלו הייתה יחוד שם שמים ומלכותו בעולמו, לכן גם אמר על כל תפירה מה שאנו אומרים על יחוד ה' של שמע ישראל. הפלא והפשטות עולים כאן בקנה אחד.”

מרן הראי"ה קוק⁹ הסביר איך יתכן שר' אליעזר לא אמר דברים שלא שמע מרבו ואעפ"כ אמר דברים שלא שמעתן און מעולם - "כי אוננו שמעה מתורת רבו מה שלא שמעו אחרים". גם כאן דברי רי"ס עברו מדור לדור, ואף שקיימת אפשרות לאי דיוק במסירת השמועה¹⁰, אפשר שפשוט כל אחד מהשומעים סבר מתוך אישיותו הייחודית שהדברים נאמרו כדבריו¹¹.

מעמדו הטבעי בתור נברא בצלם, המתקדש חוזר אפוא לטבעו". נזכיר גם את דברי הרב אברמסקי [קובץ מאמרים עמ' קלז] שלא מדובר רק באנשים בדרגה כה גבוהה: "גם המלאכה של תפירת נעליים הייתה לו מלאכת שמים, בהעלותו את תפקידי גופו בכל הגיונו ומחשבותיו לאלוקי ישעו ולשכינת עוזו בגבהי מרומים, ובכל תפירה ותפירה היה מתכוון שהוא עסוק במשאלות בשרו בשביל עבודת הבורא, שבהיותו רצוא ושוב לבתי כנסיות ולבתי מדרשות לא יהיו לו אבני נגף וצורי מכשול לעיכוב על דרכו, כי מי שלומד שתי הלכות שחרית וערבית ועוסק במלאכה כל היום כאילו קיים כל התורה כולה".

9 מאמרי הראי"ה עמוד 204.

10 מה שאינו מפחית מערך כל נוסח ונוסח, שהרי כולם הובאו ע"י אנשי מעלה העומדים מאחורי דבריהם.

11 חשוב לציין שהסגנון שהביא הרב שישא מאותו קונטרס הוא ייחודי, ואינו דומה להבנת שאר תלמידיו ותלמידי תלמידיו של רבנו ישראל סלנטר זצ"ל.